

DIRK TIELEMAN

De rafels van Rusland

Waarom Moskou zijn
rand niet loslaat

Inhoud

INLEIDING. Close encounters 9

DEEL I. HOE DE SOVJET-UNIE RUSLAND WERD 23

Glasnost en perestrojka 25

Het roezige Moskou en de opkomst van de oligarchen 29

Het einde van de Sovjet-Unie 37

Een staatsgreep en een schoktherapie 40

Een motorreis door Centraal-Azië en Rusland in tachtig dagen 47

Kirgizstan 50

Oezbekistan 54

Tadzjikistan 59

Oezbekistan 60

Kazachstan 78

Siberië 88

Gastcolleges over de vrije markt 110

Een nieuwe economie voor een nieuw land 119

De derde golf 126

DEEL II. HOE OEKRAÏNE VERDEELD RAAKTE 129

Naar Lviv 131

Naar Kiev 141

DEEL III. HOE RUSLAND FAILLIET GING EN WEER OPSTOND 157

Terug naar Moskou 159

Terug naar Sint-Petersburg 167

Poetins eerste jaren 172

Poetin en het gas voor Europa 182

DEEL IV. HOE DE OORLOGSSTEMMING IN GEORGIË,
MOLDAVIË EN OEKRAÏNE TOENEEMT 189

- Oorlog in Georgië 191
- Oproer in Oost-Oekraïne 201
- De onvrede van Poetin 220
- Burgeroorlog in Oekraïne 224

DEEL V. HOE OOK IN DE BALTISCHE STATEN EN DE
HELE ACHTERTUIN VAN RUSLAND DE ATMOSFEER
GELADEN WORDT 233

- Litouwen 238
- Letland 241
- Estland 244
- De achtertuin van Rusland 249
- Gayropa 256

DEEL VI. HOE DE RAFELGEBIEDEN IN DE KAUKASUS EN IN
CENTRAAL-AZIË ZICH VERHOUDEN TOT MOSKOU 261

- De ‘Vlasroute’: Georgië 263
- Een rondreis door Georgië 269
- De ‘Vlasroute’: Azerbeidzjan 275
- Een citytrip naar Bakoe 278
- Armenië (1) 288
- Armenië (2) 299
- De ‘Vlasroute’: Turkmenistan 307
- De ‘Vlasroute’: Oezbekistan 313
- De ‘Vlasroute’: Kirgizstan 317
- De ‘Vlasroute’: Kazachstan 320
- Nabucco en Nord Stream3 324
- Oezbekistan, model voor de veertien rafellanden 327

DEEL VII. HOE EEN WELVAARTSSTAAT EEN OORLOG BEGINT 341

- ‘Rusland revisited’: Kazan 344
- ‘Rusland revisited’: Jekaterinenburg 349
- ‘Rusland revisited’: Novosibirsk 360

'Rusland revisited': Irkoetsk en het Baikalmeer 366
'Rusland revisited': De trans-Siberische spoorlijn 374
'Rusland revisited': Chabarovsk 379
'Rusland revisited': Vladivostok 381
Altaj 382

Oorlog 391

BESLUIT 411

NAWOORD 413

INLEIDING

Close encounters

‘Allereerst, ik weet niet meer of ik uw naam ken. Hoe heet u?’

‘Mijn naam is Dirk Tieleman, ik ben de samensteller van dit programma...’

‘Toots Thielemans, ja?’

Gelach.

‘Die kent u?’

‘Ja, natuurlijk.’

Zo begint ons gesprek met vier Russen in Moskou. Aan de telefoon is Kirill Bratsev, 55, een Rus die werkt bij de Nederlandstalige uitzendingen van Radio Moskou, bij ons toen te beluisteren op de korte golf via de 41- en 49-band. Hij blijkt een kenner van westerse jazz te zijn in een immens land dat is afgesloten van de buitenwereld en dat wij tot dan als grauw en saai omschrijven. Het is 12 februari 1987 en we zijn rechtstreeks in de ether op de BRT-radio, in het radiomagazine *Actueel*. Ik heb Bratsev gebeld omdat er geruchten gaan dat er in de toenmalige Sovjet-Unie een *glasnost*, een open en vrije discussie, bezig is over een *perestrojka*, een noodzakelijke hervorming van de communistische centraal geleide planeconomie. Ik wil testen of dit de zoveelste pralerij is van het regime of rechtzinnigheid.

Tot mijn grote verrassing leggen Bratsev en zijn collega's in vlekkeloos Nederlands uit waarop deze termen zinspelen. De redactie lijkt goed bemand door de journalisten Kirill Bratsev, Marina Toptygina en Aleksandr Jarosjenko en omroeper en vertaler-tolk Aleksandr Prasjek. Ze vertellen me dat de Sovjet-Unie failliet is en dat de nieuwe partijleider Michail Gorbatsjov het land wil redden. Voortaan heeft iedereen zijn of haar zeg, en niet langer enkel de Communistische Partij. En er zal paal en perk worden gesteld aan de inefficiënte staatsgeleide economie.

Wat we doen, is uniek. Deze keer laten we geen kremlinologen aan het woord of Sovjetwatchers, die vanachter hun bureau commentaar geven en enkel op uitnodiging naar de Sovjet-Unie mogen reizen. Deze keer praten we met gewone journalisten ter plaatse. We bellen zonder veel hoop, maar tot onze grote ver-

bazing is er binnen 24 uur een afspraak geregeld. Voordat we het goed beseffen, hebben we vier Nederlandstalige medewerkers van Radio Moskou aan de lijn. Ze vragen ons vooraf wel naar het soort vragen dat we gaan stellen, maar vervolgens blijken ze zich daar niet echt aan te houden. Het wordt een los gesprek, waarbij verschillende onderwerpen worden aangesneden, zonder enig taboe. Dit wijst toch allemaal op een echte koerswending in de USSR, in de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken.

Het gesprek met de Russische journalisten verloopt eerst aarzelend en aftastend, voornamelijk over de dagelijkse problemen, zoals schaarste in de winkels. Op dat moment is er tekort aan schoensmeer en waspoeder.

Kirill Bratsev breekt het ijs.

‘Dat betekent niet dat heel Moskou of heel de Sovjet-Unie zonder schoensmeer zit. Het betekent wel dat de productie wordt opgevoerd en dat de goederen binnenkort zullen worden geleverd waar een tekort is, zodat we hier binnenkort tot over onze oren in de schoensmeer zitten. Dat gebeurde vroeger niet. Toen zaten we maanden, soms jaren zonder schoensmeer of waspoeder.’

Bratsev heeft humor en spreekt een bloemrijk ouderwets Nederlands.

‘Ik ben begonnen bij de Nederlandstalige uitzendingen van Radio Moskou zonder ook maar een woord Nederlands te kennen. Ik kende wel Duits van de middelbare school en op de universiteit had ik Japans, Fins en Deens gestudeerd, maar daarvoor was er geen vacature. Dus leerde ik op korte termijn Nederlands.’ Dan voegt hij eraan toe zonder dat hem ernaar gevraagd wordt:

‘Ik was geïnteresseerd in het Nederlands na het lezen van de schelmenroman *Tijl Uilenspiegel*. Dat boek maakte me nieuwsgierig.’

De eenendertigjarige Marina Toptygina raakte geïnspireerd door de Vlaamse schilderkunst in het Hermitagemuseum, het voormalige Winterpaleis van de tsaren in Leningrad, nu bekend als Sint-Petersburg.

‘Het zal u misschien verwonderen, maar op veel universiteiten in Oost-Europa wordt Nederlands onderwezen, waaronder Leningrad, Warschau in Polen, Praag in Tsjechoslowakije, Belgrado in Joegoslavië, evenals Tartu en Tbilisi in de Sovjetdeelstaten Estland en Georgië. In 1972 ben ik bij professor Irina Michajlova lessen Nederlands gaan volgen. We waren elk jaar met vier à vijf studenten.’

Dit lijkt op een buitenaardse ontmoeting, vergelijkbaar met hoe Steven Spielberg het in 1977 verfilmd in *Close Encounters of the Third Kind*. Ik voel me als de werkmans Roy Neary in de film, die gefascineerd en geobsedeerd raakt door een ufo. Wanneer de buitenaardse wezens na allerlei gebeurtenissen uit het moederschip tevoorschijn komen, nodigen ze Roy uit om met hen mee te reizen naar hun wereld. Ook ik wil graag de duistere wereld van Kirill en Marina verkennen.

We praten over de inefficiëntie van het systeem. Alles wordt centraal beslist. Bedrijven hebben geen autonomie. We vragen hun of ze niet bang zijn dat veel bedrijven zullen sluiten als ze het niet goed doen.

Kirill maakt zich geen zorgen.

‘Niemand zal zonder werk komen te zitten. Volledige werkgelegenheid is het hoofdbeginsel van het economische beleid en staat in de grondwet. Wij maken ons daar helemaal geen zorgen over.’

Toch wordt er al ingegrepen, getuigt Marina Toptygina.

‘Partijmensen die geen resultaten boeken, komen op een zijspoor terecht of krijgen een andere, minder verantwoordelijke functie. Dit gebeurt op grote schaal, ook op lokaal niveau, en wij kunnen hier vrij over berichten. Veel dissidenten worden ook vrijgelaten en kunnen hun gang gaan. Ze worden ongemoeid gelaten. Zij kunnen hun mening uiten in onze programma’s. De pers wordt niet langer gecensureerd.’

Het gaat snel. Er wordt afgerekend met het verleden waarin hele bevolkingsgroepen werden verbannen naar de goelags, de strafkampen in Siberië. De strijd van mensenrechtenactivist en winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede 1975 Andrej Sacharov was niet te vergeefs.

‘Op dit ogenblik draait er een film, *Boetedoening*, in de bioscopen,’ zegt Aleksandr Prasjek, ‘die gaat over machtsmisbruik in de stalinistische periode. Er is een gedrang van jewelste aan de cinema’s. Ook in de zalen reageren de toeschouwers zich af.’

In 1987 was de Sovjet-Unie nog steeds betrokken bij de oorlog in Afghanistan. Destijds had de Sovjet-Unie zich in een wespennest gestoken. De hele westerse wereld stond toen als één man achter de tegenstander.

Aleksandr Jarosjenko maakt de balans op.

‘Onze militairen zijn daar al meer dan acht jaar. Men vindt het welletjes. Het is tijd voor verzoening. Er moet een regeling komen. De Sovjet-Unie zal haar troepen daar terugtrekken. Het heeft lang genoeg geduurd.’

Een jaar later zou de laatste Sovjetsoldaat zich uit Afghanistan terugtrekken.

We vragen verder over de wapenwedloop. Voelt de Sovjet-Unie zich bedreigd door het Westen?

Marina Toptygina formuleert voorzichtige antwoorden, die ook vandaag nog relevant zijn.

‘Ja, we voelen ons bedreigd. In het Westen zegt men dat wij eenzijdig SS-20-kernraketten plaatsen op mobiele installaties die gericht zijn op Europa, maar er staan ook kernraketten in België en elders in Europa.’

Ik werp tegen dat er eerst raketten in de Sovjet-Unie stonden.

‘Nou, weet u, daarvóór waren er al Amerikaanse raketten. We kunnen hier uren over praten en ik ben ervan overtuigd dat de waarheid ergens in het midden ligt. Onze kranten schrijven al jaren dat we moeten ontwapenen en onze partijleider Gorbatsjov maakt daar ook op internationaal niveau werk van. We hoeven niet te betogen tegen kernraketten, want er wordt naar onze mening geluisterd in ons land. Bij jullie hebben de vredesbewegingen zich gemanifesteerd uit frustratie omdat ze niet gehoord worden.’

Dit is het enige moment waarop ons gesprek bitsig wordt. Marina Toptygina speelt een kat-en-muisspel, waarbij over en weer wordt gepraat zonder dat de waarheid echt wordt verteld. De grootmachten zijn daar tot op de dag van vandaag goed in. Toch sloten de Amerikaanse president Ronald Reagan en Sovjet-

partijleider Michail Gorbatsjov nog in datzelfde jaar, op 8 december 1987 het Intermediate-Range Nuclear Forces-verdrag. Dit INF-verdrag verbood de productie van nucleaire middellangeafstandsrametten met een beperkt bereik en vereiste de vernietiging van de bestaande wapens. De glasnost veroorzaakte destijds ook rimpelingen op het diplomatieke toneel. Is de Koude Oorlog voorbij? Zou het zo'n vaart lopen?

Ons gesprek op 12 februari 1987 eindigt met een vrolijke noot van Kirill Bratsev. 'Wanneer gaan we nog een keertje spreken? Is dit de eerste en laatste keer? Misschien moeten we dat vaker doen!'

In gedachten toer ik al rond in de buitenaardse wereld van Kirill en Marina.

Na mijn studies ben ik niet onmiddellijk in de journalistiek gerold. In september 1963 ben ik eerst nog leraar Nederlands en Duits aan het Onze-Lieve-Vrouw-ten-Doorninstituut in Eeklo en het Sint-Barbaracollege in Gent. Er liepen nog nonnen rond in lang gewaad en brede kap, en paters in pij. Ik leefde er in een gouden kooi, maar aardde niet in de mainstream en keek uit naar ander, uitdagender en minder eenstemmig werk. Ik deed het diplomatenexamen van Buitenlandse Zaken en de producer- en journalistenexamens van de Belgische Radio- en Televisieomroep. Uiteindelijk werd ik in september 1967 journalist, eerst op de radio- en later op de televisieredactie van de BRT, de huidige Vlaamse Radio en Televisie (VRT). Ik haalde opgelucht adem. Er ging een nieuwe wereld voor me open. Op deze redactie kwamen heel wat verschillende visies samen. Ik voerde boeiende gesprekken, ik verruimde mijn blik.

De wereld was toen nog opgedeeld in twee delen met totaal tegengestelde ideologieën. Op de kaart is die tweedeling duidelijk te zien.

In Europa waren er twee unies. Er was de Europese Gemeenschap (EG), die later de Europese Unie zou worden, met zes lidstaten, en er was de Sovjet-Unie met vijftien lidstaten. De leden van de kapitalistisch ingestelde EG waren de Benelux, West-Duitsland, Frankrijk en Italië. Ze waren allemaal vrijwillig toegetreten tot de organisatie en wilden meer vrije economische samenwerking.

Leden van de communistische Sovjet-Unie waren de Socialistische Sovjetrepublieken. Dat waren Rusland en nog veertien andere landen. Zes daarvan lagen in Europa: de drie Baltische staten Estland, Letland en Litouwen, Wit-Rusland, Oekraïne en Moldavië. Drie landen bevonden zich ten zuiden van de Kaukasus: Georgië, Armenië en Azerbeidzjan. Ten slotte waren er de vijf ‘-stan’-landen in Centraal-Azië: Turkmenistan, Oezbekistan, Tadzjikistan, Kirgizstan en Kazachstan. Ook zij wilden economische samenwerking, maar hier was die dwangmatig en daar komt bij dat ze niet vrijwillig waren toegetreten tot de USSR, de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken. De veertien deelstaten waren in de loop der tijd veroverd of aangehecht bij Rusland en tijdens dat proces werden hun vrije handelsbetrekkingen vernietigd. Veel van die republieken, vooral de ‘-stan’-landen, bestonden voorheen niet eens.

Dat is een belangrijk onderscheid tussen de twee unies. Het westerse blok had een democratie en een vrijemarkteconomie, in de Sovjet-Unie was het dwangmatige communisme van kracht in een planeconomie, die alle productiemiddelen had gecollectiveerd en alle inwoners aan het werk zette in de staatsbedrijven.

Op het moment waarop ik als journalist aan de slag ging, stond de Europese Unie nog in de kinderschoenen, de Sovjet-Unie was net vijftig jaar oud. De machtsverhoudingen van toen leken in het voordeel van de Sovjet-Unie omdat ze ook sedert de Tweede Wereldoorlog direct gezag en invloed uitoefende over een groot deel van Oost-Europa. Haar macht reikte tot in Oost-Duitsland, Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Roemenië en Bulgarije, en indirect ook tot in het toenmalige Joegoslavië en een tijdlang in Albanië.

‘Een IJzeren Gordijn is over Europa neergedaald’, zei de voormalige Britse premier Winston Churchill op 5 maart 1946. Het scheidde het door de Sovjet-Unie gedomineerde Oost- en Midden-Europa van de westerse democratische landen, die toen nog verdeeld waren. Er was de Europese Gemeenschap met slechts zes landen, met daarnaast de Britse Eilanden. In het zuiden lagen de autoritaire regimes in Spanje, Portugal en Griekenland van respectievelijk Francisco Franco, António Salazar en Georgios Papadopoulos. Daartussenin en ook noordelijker waren er een zestal neutrale staten met onder meer Zwitserland en Oostenrijk en de Scandinavische landen.

Dit versplinterde Europa voelde zich bedreigd omdat de Sovjetleiders al sinds de jaren 1920 van de vorige eeuw de omverwerping van het kapitalistische systeem aankondigden. Het was bezorgd en angstig omdat van de expansie van de Sovjet-Unie in de naoorlogse periode snel werk werd gemaakt. West-Europa zocht daarom bescherming onder de paraplu van de NAVO. In dit militaire bondgenootschap zaten nagenoeg alle West-Europese landen, en ook de Verenigde Staten, Canada en Turkije. In de communistische tegenhanger, het Warschaupact, zetelden alle landen onder de voogdij van Rusland.

Deze twee organisaties hielden elkaar wel in evenwicht. Het communistische pact had meer grondtroepen, tanks en artillerie, maar de westerse militaire organisatie was sterker in de lucht en ter zee. Beide allianties waren voortdurend bezig met de modernisering van hun strijdkrachten en voerden een wapenwedloop. Er heerste een kil klimaat tussen beide, een koude oorlog.

Op de redacties waar ik destijds als journalist terechtkwam, verschilden de meningen, maar de toenmalige directeur-generaal van de BRT, Paul Vandembussche, verweet de journalisten op dat moment vooringenomenheid. Volgens hem echoden we de heersende trends in modieus intellectuele kringen, vooral in Frankrijk, en zagen we de bedreiging niet die uitging van het Sovjetblok en zijn satellieten.

In maart 1969 reis ik voor mijn eerste buitenlandreportage naar Berlijn. Ik moet verslag uitbrengen over de burgemeestersverkiezingen, die na het vertrek van bur-

gemeester Willy Brandt, die bondskanselier wordt, een groot politiek gewicht hebben gekregen. De stad is dan nog opgesplitst in twee delen. Het kapitalistische West-Berlijn is een enclave op zo'n 170 kilometer ten oosten van de Bondsrepubliek Duitsland, en Oost-Berlijn is de hoofdstad van het communistische Oost-Duitsland.

Het is volop Koude Oorlog. Tussen de twee delen van de stad staat de Berlijnse Muur. Het westelijke deel is welvarend. Het is een schreeuwende, oogverblindende consumptiestad met veel glitter en geraas. Ik ga over de brede verkeersader Friedrichstraße via Checkpoint Charlie te voet naar de overkant. Ik passeer een vlotte Amerikaanse en een strikte Sovjetcontrolepost, en kom terecht in een totaal andere wereld.

Het is er doodstil. Oost-Berlijn lijkt een lege stad. Ik wandel over de historische boulevard Unter den Linden, die uitkomt op de Brandenburger Tor. Op het enorme plein rijdt her en der een Trabant, een onooglijk Oost-Duits autootje met een carrosserie van Duroplast, en een Wartburg, een iets moderner ogende wagen met een tweetakmotor. Verderop loop ik tussen hoge wooncomplexen met uniforme gevels. Er is geen teken van leven. Ik ben onder de indruk, maar wat een contrast met het bruisende Berlijn aan de overkant. Enkele metrostations van de U-Bahn, die vroeger de beide stadsgedeelten verbond, zijn dicht.

Ik stap door naar de verlaten Alexanderplatz met het stadhuis van rode baksteen en de Fernsehturm, de hoge televisietoren. Ook dit enorme plein is verlaten, net als de Karl-Marx-Allee, een boulevard met saaie stalinistische architectuur. Overal hangen reuzenportretten van partijleider Erich Honecker. Is dit de socialistische heilstaat? Is dit het beloofde land?

's Avonds heb ik een afspraak met Karel van het Reve, BRT-correspondent voor Oost-Europa en de broer van de gevierde schrijver Gerard Reve. Hij is op doorreis in Oost-Berlijn.

'Het Westen weet niet hoe het er hier en verderop in Oost-Europa en in de Sovjet-Unie aan toegaat. Dat is terra incognita, onbekend terrein. Ik ben een ex-communist. Ik ben in 1948 van mijn geloof afgestapt toen dictator Jozef Stalin West-Berlijn afsloot van de buitenwereld. Toen begreep ik dat hij een vijand was van een open samenleving. Ik had net het boek *De open samenleving en haar vijanden* van de filosoof Karl Popper gelezen. De Oostenrijker Popper, ook een ex-communist, bestreed ideeën en ideologieën die trendy waren. Hij vroeg zich af waarom zoveel intellectuelen flirtten met een totalitaire politiek, eerst die van de fascisten en nu die van de communisten. Sinds de lectuur van dat boek ben ik een actief criticus en tegenstander van het Sovjetregime geworden. Ik was in de voorbije jaren correspondent in Moskou voor de krant *Het Parool* en voor de

BRT, maar ik zoek nu in Moskou mijn bullen bij elkaar omdat ik het benauwd krijg. Ik heb kennisgemaakt met dissidenten in de Sovjet-Unie, onder wie Andrej Sacharov. Sacharov is de vader van de Russische waterstofbom en groeide in de jaren 1950 al uit tot de belangrijkste criticus van het sovjetcommunisme. Hij pleitte toen al voor hervormingen in zijn pamflet *Pleidooi voor een menswaardig bestaan*, dat ik als eerste in *Het Parool* heb gepubliceerd en dat onmiddellijk ook in de Amerikaanse kranten verscheen. Sindsdien geef ik samen met historicus Jan Bezemer de dissidente Sovjetliteratuur uit. In een boek *Het geloof der kameraden* reken ik ook af met het marxisme-leninisme. De waarheid begon me te dagen: deze theorieën zijn niet meer dan sinistere en funeste volkssprookjes. De grond wordt me nu te heet onder de voeten. Ik vertrek.’

Ruim vijftig jaar later – ik ben dan al een tijd met pensioen – ervaar ik net als Karel van het Reve dat het Westen opnieuw niet weet wat er aan de hand is in Rusland en de aanpalende landen. We worden gedreven door een misantropisch gevoel. Russen zijn cynische moordenaars, onbarmhartige barbaren, brute beulen. Het modieuze denken overheerst. Alweer. Altijd. Wil ik daar een einde aan maken? Ja, dat wil ik toch proberen. Rusland is nagenoeg altijd een autoritaire staat geweest. Een dictatuur. Er was even een poging tot meer democratie in het laatste decennium van de tsarentijd aan het begin van de twintigste eeuw en na de val van de Sovjet-Unie aan het einde van dezelfde eeuw, maar door de tijden heen heeft een Rus nooit iets te zeggen gehad. Dat geldt vandaag meer dan ooit. Wie niets is en zich ook niets mag voorstellen, is tweemaal niets. En wie geen lor waard is, is ook niet verantwoordelijk voor de staat en het gedrag van de alleenheerser en zijn entourage. Dat is de essentie van een dictatuur: het volk, de massa, de individuen zijn niet medeverantwoordelijk voor de staat. Zij hebben even de hoop gekoesterd dat er na de val van het tsarenrijk op 15 maart 1917 en die van de Sovjet-Unie op 25 december 1991 een nieuwe democratische samenleving zou ontstaan, waarin ze collectief medeaansprakelijk zouden zijn, maar die illusies waren een kort leven beschoren.

In dit boek wil ik laten zien dat de gewone Russen en de inwoners van de veertien andere landen in de voormalige Sovjet-Unie ook een verhaal hebben. In de huidige context van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne lezen en horen we enkel de Oekraïense en westerse lezing. We worden eenzijdig voorgelicht. Ik heb als journalist altijd te horen gekregen dat er twee of meer kanten zijn achter het nieuws. Je komt pas achter de waarheid als je een verhaal aan alle zijden checkt. Kan dat in deze oorlog? Kan je verslag uitbrengen vanuit Moskou? Op het eerste gezicht wel. Er zijn nog altijd westerse correspondenten in Rusland.

Geert Groot Koerkamp voor de VRT, de NOS en *de Volkskrant*, Steve Rosenberg voor de BBC, Benoît Vitkine voor *Le Monde*, Valerie Hopkins voor *The New York Times* en nog vele anderen.

Kunnen ze vrij berichten? Ja en nee. Ze krijgen een accreditatie voor slechts drie maanden. Ze moeten op hun tellen passen, hun woorden wikken en wegen. Er heerst veel paranoia. Angst ook. Mogen ze het veld in? Mogen ze met de gewone Russen praten? Met de moeder van een gesneuvelde soldaat? Nee. Wie dat wel probeert, loopt het risico te worden uitgewezen of te worden aangehouden. De Nederlandse Iris de Graaf is in 2023 uit zichzelf vertrokken, de Amerikaan Evan Gershkovich van *The Wall Street Journal* is in 2022 aangehouden voor spionage. Hij blijft in de gevangenis tot zeker november 2030. Er is geen vrije pers meer in Rusland. De ruimte wordt steeds kleiner, vooral voor de televisiejournalisten.

Mogen of kunnen journalisten verhalen vertellen over de andere landen van de voormalige Sovjet-Unie, die niet betrokken zijn bij deze oorlog, maar waar ook strijd wordt of werd gevoerd? Ja, natuurlijk, maar niemand reist naar die landen. Aan enkele van die nieuwe republieken aan de rand van Rusland is het lidmaatschap beloofd van de Europese Unie of van het westerse militaire bondgenootschap NAVO. Andere landen, vooral in Centraal-Azië, varen een eigen koers, maar niemand is geïnteresseerd in hun doen en laten. Enkel wanneer ook daar oorlog dreigt, zoals tussen Armenië en Azerbeidzjan om Nagorno-Karabach, is er even interesse. Zelfs als de hele bevolking met 120.000 mensen op de vlucht slaat naar Armenië, duurt de interesse nauwelijks een paar dagen.

Het gevolg is dat we in het Westen enkel deerniswekkende verhalen over slachtoffers van het oorlogsgeweld in Oekraïne te lezen, te horen en te zien krijgen. We trekken mee op verkenning met grimmige Oekraïense patrouilles en schuilen mee in hun loopgraven. We zien de Oekraïense president Volodymyr Zelensky elke dag zijn riedel afdreunen. We lezen één versie, horen één klok, filmen één kant van het verhaal. We zien nooit de andere kant. Soms, heel zelden vinden we ook een artikel over obscure randgebieden van Rusland, waarvan Nagorno-Karabach nog het vermaardst is.

We lezen alleen nog gekleurde analyses over de motieven van de Russische president. Poetin is de agressor en Oekraïne is het slachtoffer. En daarmee basta. Dat is uiteraard correct, maar waarom is Rusland binnengevallen in Oekraïne? Waarom is het elders, in Georgië, in de Kaukasus, ook binnengedrongen? Waarom heeft het de Krim geannexeerd? Waarom stookt het onrust in Transnistrië in Moldavië? Waarom kiest het geen partij meer in het conflict rond Na-

gorno-Karabach? Waarom steunt het rebellen in de Donbas in Oost-Oekraïne? En waarom voert het sedert 22 februari 2022 een oorlog in heel Oekraïne?

Wat is president Poetin van plan? Worden de Baltische staten Estland, Letland en Litouwen, en de landen in Midden-Europa, in de Kaukasus en in Centraal-Azië bedreigd? Moeten we zijn ambities indammen? Wil hij het zelfgenoegzame tsaristische Rusland of de ambitieuze Sovjet-Unie in oude glorie herstellen? Of zijn de verzuchtingen veeleer beperkt? Hij heeft ooit gezegd: ‘Wie de ineenstorting van de Sovjet-Unie in 1991 niet betreurt, heeft geen hart, wie haar wil doen herleven in haar oorspronkelijke vorm, heeft geen verstand.’

Wil Poetin enkel invloed in de vroegere Sovjetgebieden behouden? Zijn de grensgebieden van Rusland onaantastbaar? Wil hij alvast de onwillige Oekraïners in de hoofdstad Kiev mores leren? Zij willen lid worden van de Europese Unie en de NAVO. Dat kan hij blijkbaar niet hebben. Daar komt bij dat Poetin de legitimiteit van een onafhankelijke Oekraïense natie staat niet erkent. Oekraïne kan geen lid worden van de EU en van de NAVO omdat het een deel is van Rusland en, meer nog, omdat Rusland in de tiende en elfde eeuw uit het Kievse Rijk is gegroeid. De Oekraïense hoofdstad is met andere woorden de bakermat van Rusland. Er wonen vandaag in Oekraïne nog ruim 8 miljoen Russen op een bevolking van ruim 42 miljoen. Poetin vindt dat ze moeten worden beschermd, omdat hun rechten als minderheid worden geschonden. Ze dreigen gediscrimineerd te worden. Hun taal wordt niet meer onderwezen en gesproken in de administratie. Ze dreigen hun staatsburgerschap te verliezen. Dat dit het gevolg is van een agressieve Russische politiek op de Krim en in Oost-Oekraïne, wordt er niet bij gezegd, want uiteraard schiet ook de berichtgeving aan de andere kant tekort. Het is slechte postcommunistische propaganda. Meer nog: er wordt pertinent gelogen, verzonnen en gehuicheld. Men sust de Russen in slaap, zodat in 2024 87,67 procent van hen weer voor Poetin heeft gestemd. Hij is 72 en is een kwarteeuw aan de macht.

Poetin acht zich almogend. Hij wil macht en invloed behouden in zijn achtertuin, in de gebieden die grenzen aan Rusland. Naar analogie met de westerse militaire alliantie, de NAVO, heeft hij in 2002 de Verdragsorganisatie voor Collectieve Veiligheid (Collective Security Treaty Organisation, CSTO) opgericht, met Wit-Rusland in Europa, met Kazachstan, Kirgizstan en Tadzjikistan in Centraal-Azië en Armenië in de Kaukasus. Hij is in die landen al gewapenderhand of diplomatiek tussenbeide gekomen toen zich daar problemen voordeden. In 2015 heeft hij met die landen ook een EEU, een Euraziatische Economische Unie, opgericht naar analogie met de Europese Unie. In geen geval mogen Oekraïne, of enig ander voormalig Sovjetland als Moldavië, Georgië of Azerbei-

dzjan toetreden tot die andere verdragsorganisatie, de NAVO, of tot die andere unie, de EU. Poetin moest met lede ogen aanzien dat de mondelinge overeenkomst tussen de grootmachten dat de randgebieden van de voormalige Sovjet-Unie neutraal zouden blijven, niet is nageleefd. Heel Oost-Europa is lid van de NAVO en de EU. Ook voormalige Sovjetgebieden als de Baltische staten zijn lid; Georgië en nu ook Moldavië en Oekraïne zijn kandidaat-lid.

Rusland is een reus op lemen voeten. Ik reisde in 1992, kort na de val van de Sovjet-Unie, op motoren met een tv-ploeg tachtig dagen door Rusland naar Vladivostok. Ons viel vooral de armoede op. De pensioenen werden niet meer betaald, de staatsbedrijven waren failliet. Ellende alom. Op sommige plaatsen stonden de Russen met een paar schoenen of een theepot of een boek in de hand aan de kant van de weg. Ze verkochten beetje bij beetje hun hele huisraad en bezittingen om 's avonds eten te kunnen kopen.

Wordt het straks ook zo?

Net voor de corona-epidemie ben ik in 2019 en 2020 tweemaal door Rusland gereisd en heb grosso modo dezelfde weg afgelegd als in 1992. Van armoede is geen sprake meer. Het land is welvarend. Steden ogen nieuw en leefbaar. De walmende fabrieken uit de Sovjettijd zijn verdwenen, in elke stad is er een nieuw ziekenhuis en dito school. De houten huisjes uit de tijd van Tolstoj staan er nog, maar er is welvaart op basis van gas en olie. Poetin heeft orde op zaken gesteld na de chaotische jaren 1990 met Boris Jeltsin, die had geprobeerd westerse liberale recepten toe te passen. Dat had enkel tot veel lijden en wanorde geleid. Poetin heeft diens oligarchen vervangen door zijn oligarchen, die hij strak in het gareel houdt. Hij bracht orde in de chaos. De tol die hij de bevolking laat betalen, is dat hij een aantal democratische waarden op de helling zette en dus nu een oorlog is begonnen. Dat gaat de meeste Russen niet in de koude kleren zitten, maar ze hebben het wel beter dan toen, en dat telt. Dat ze niet meer de grootmacht van weleer zijn en nooit meer zullen worden, deert hun niet. Het land moet anderen laten voorgaan. Het heeft nog geen nieuwe technologieën en ook geen grote industrieën meer. De luchtvaartmaatschappijen vliegen er met Boeing en Airbus in plaats van Toepolev en Iljoesjin. Het leger is ook lang niet meer wat het ooit was.

Poetin is woest over 'het einde van de geschiedenis', zoals dat door de Amerikaan Francis Fukuyama werd verwoord na de val van het communisme in de Sovjet-Unie eind 1991. Daarin bejubelt Fukuyama vooral de triomf van de democratie. Alleen het neoliberale kapitalisme zou overblijven. Poetin is geen fan van de globalisering die daar het gevolg van was, omdat Rusland er geen enkele rol meer in speelt.

Misschien hadden wij in het Westen kunnen voorzien wat daar zou gebeuren. Maar we begrijpen Rusland niet. Wat richt het uit in de veertien voormalige Sovjetrepublieken? Waarom is het een oorlog begonnen? In de loop der jaren heb ik nagenoeg alle gewezen satellietstaten van de Russen meermalen bezocht, en uiteraard ook Rusland zelf, tot zolang het kon.

Trouw aan mezelf heb ik uitgezocht wat daar echt aan de hand is. Ik kan niet leven met de simpele samenvatting die door Jan en alleman wordt opgedist: 'Het is toch duidelijk? Het Handvest van de Verenigde Naties zegt dat elk land zich moet onthouden van enig geweld tegen de territoriale integriteit of politieke onafhankelijkheid van enige staat. Met de 'speciale militaire operatie', met andere woorden de invasie van zijn buurland Oekraïne vanuit het noorden, het oosten en het zuiden, heeft Rusland het belangrijkste artikel van het Handvest met voeten getreden. Het moet nu boeten voor zijn schuld.'

Deze manier van denken wordt als algemeen correct beschouwd. Maar is daarmee alles gezegd? Ik moet ook achter de feiten gaan kijken. Wat is er aan de hand in Moskou? Wat gebeurt er in Oekraïne? En wat gebeurt er in die dertien andere landen die dertig jaar geleden nog deel uitmaakten van de Sovjet-Unie? Ook daarvan vangen we huiveringwekkende verhalen op, maar die kunnen we nog minder goed plaatsen. Waarom kiezen we partij voor Oekraïne? Hoe verhouden we ons tot de andere landen, de Baltische staten, Georgië, Armenië en de andere? De westerse landen en organisaties dringen alsmaar meer tegen de grenzen van Rusland aan. Ze willen de voormalige Sovjetrepublieken voor zich winnen of wekken de schijn dat te willen. Rusland dreigt geïsoleerd te raken. Is dat voldoende reden om een land binnen te vallen? Natuurlijk niet, maar wat drijft Rusland tot het uiterste? En wat hebben Oekraïne of de andere te winnen of te verliezen? Het is mijn taak ook die kant van de medaille te belichten.

© 2024 Manteau / Standaard Uitgeverij nv,
Franklin Rooseveltplaats 12, B-2060 Antwerpen
en Dirk Tieleman

Vertegenwoordiging in Nederland:
New Book Collective, Utrecht
www.newbookcollective.com

Beelden fotokatern: Dirk Tieleman, Jan Verelst, Toon Opdenacker

Eerste druk augustus 2024

Omslagontwerp: Herman Houbrechts
Opmaak binnenwerk: Ready2Print
Coverbeeld: Paulius Lileikis
Auteursfoto: Eric van Eycken

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 223 4140 7
D/2024/0034/315
NUR 692